

namlerinde Irak ve Suriye fetihlerine katıldı, bir müddet Kûfe'de ve Dimaşk'ta ikamet etti. Hz. Ömer'in şehid edilmesinin ardından oğlu Ubeydullah bu olaya karışanları katledince yeni halife Hz. Osman kisas uygulamak yerine maslahat gereği ona diyet ödetti ve olayı kapatmayı uygun gördü. Ancak Ziyâd bunun doğru olmadığını ve Ubeydullah'a da kisas uygulanması gerektiğini bir şiirle halifeye bildirdi (İbn Kesîr, VII, 154-155). Hz. Osman'ın şehâdetinden sonra ortaya çıkan fitne döneminde herhangi bir tarafta adına rastlanmayan ve olaylardan uzak durduğu anlaşılan Ziyâd b. Lebîd, Muâviye b. Ebû Süfyan'ın hilâfetinin ilk yıllarında muhtemelen 41 yılında (661) vefat etti; ancak nerede vefat ettiği bilinmemektedir. Heysem b. Adî'den nakledilen ve onun Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde Yemen'de vefat ettiğini bildiren rivayet (Belâzûrî, I, 245) muteber kabul edilmemiştir.

Şahâbenin fakihleri arasında adı geçen Ziyâd (İbn Hibbân, III, 141) Hz. Peygamber'den başka Ebû Bekir ve Ömer'den hadis nakletmiş, kendisinden de oğlu Hârice, İbn Abbas, İbn Ömer, Ebû'd-Derdâ, Avf b. Mâlik el-Eşcaî, Sâlim b. Ebû'l-Ca'd ve mürsel olarak Cübeyr b. Nüfeyr rivayette bulunmuştur. Ziyâd'ın birçok hadis kitabında tahriç edilen rivayetine göre bir gün Resûl-i Ekrem, ileride insanlar arasında ilmin kalkacağı bir dönemde gerçekleşecek bir husustan bahsetmiş, "ilmin kalkması" ile neyin kastedildiğini anlayamayan Ziyâd, "Ey Allah'ın resulü! Biz Kur'an okuyoruz, çocuklarımızı öğretiyoruz, çocuklarımız da torunlarımızı öğretecek ve bu iş kıyamete kadar devam edecek, bu ilim nasıl kalkar?" diye sormuş, Resûlullah da ona, "Ben seni ehl-i Medine'nin en fakihlerinden biri diye biliyorum" dedikten sonra: "Yahudiler ve hristiyanlar da Tevrat'ı ve İncil'i okuyor, çocuklarına öğretiyor, ancak onunla amel etmiyor ve faydasını görmüyorlar; işte ilmin kalkması budur" açıklamasında bulunmuştur (Müsned, IV, 160, 218-219; İbn Mâce, "Fiten", 26; Taberânî, V, 264-265).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, IV, 160, 218-219; Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 171, 404-405; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 459, 494-495, 700; IV, 247; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 226; VI, 22; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 245, 529; İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-meşânî* (nşr. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire), Riyad 1411/1991, IV, 54-55; İbn Hibbân, *es-Şikât*, III, 141; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Beyrut 1405/1984, V, 264-265; İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (Bicâvî), II, 533-534; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), II, 121-122; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 41-60*, s. 52-53; Ebû'l-Fidâ İbn

Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Ahmed Ebû Mülhim v.dğr.), Beyrut 1409/1989, I, 165, 196, 319; VI, 311, 347; VII, 154-155; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecîd v.dğr.), Beyrut 1415/1995, II, 484-485; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984, III, 329-330.

MEHMET EFENDİOĞLU

ZİYÂD b. SÜMEYYE

(bk. ZİYÂD b. EBÎH).

ez-ZİYÂDÂT

(الزیادات)

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin
(ö. 189/805)

"zâhirü'r-rivâye" diye bilinen
eserlerinden biri.

Şeybânî'nin daha sonra Hanefî hukuk öğretisinin temeli / kurucu metinleri olarak kabul edilecek zâhirü'r-rivâye eserleri, *ez-Ziyâdât*'ın yanında en hacimlileri olan *el-Aşl (el-Mebsût)*, bunu özetleyen yahut tamamlayan ve nisbeten daha kısa olan *el-Câmi'u's-sağır* ile *el-Câmi'u'l-kebir* ve tek bir konuya ayrılan *es-Siyerü'l-kebir*'den oluşmaktadır. Bunlardan *es-Siyer* en son telif edilmiş, *ez-Ziyâdât* ise ondan önce ve diğerlerinden sonra kaleme alınmıştır (İbn Âbidîn, I, 9). Dolayısıyla müellif *ez-Ziyâdât*'ı hayatının son dönemlerinde yazmış olmalıdır. *ez-Ziyâdât*, sistematik ve kapsamlı bir fıkıh eseri olmaktan çok İmam Muhammed'in önceki eserlerine yaptığı ilâvelerden meydana gelen bir çalışmadır. Kâtib Çelebi, *ez-Ziyâdât*'ın mahiyeti ve yazılış sebebiyle ilgili gelenekteki dört farklı rivayeti kaydeder. Bunlardan ilkinde göre *ez-Ziyâdât*, Ebû Yûsuf'un *el-Emâlî* adlı, fıkıh konularını ayrıntılı biçimde işlediği eserlerine İmam Muhammed'in yaptığı eklerdir. İkincisine göre İmam Muhammed *el-Câmi'u'l-kebir*'i bitirince burada kaydetmediği ve sonradan çözdüğü bazı fer'î meseleleri *ez-Ziyâdât* içinde toplamıştır. Daha sonra başka fer'î meselelerle karşılaştığında onlarla ilgili görüşlerini de kaydedip *Ziyâdâtü'z-Ziyâdât* adıyla bir başka eser yazmıştır. Üçüncü rivayete göre Ebû Yûsuf'un imlâlarını (*el-Emâlî*) İmam Muhammed'in oğlu yazmakta ve kendisi de bu çalışmadaki konu başlıkları altına Ebû Yûsuf'un görüşlerini tamamlayan ilâveler yapmaktaydı. Bu arada Muhammed konu başlıklarını Ebû Yûsuf'un yaptığı gibi düzensiz bırakmış ve sonraki âlimler bu durumu hocasının im-

lâlarıyla "teberrük" isteğine bağlamıştır. Nihayet dördüncü sebebe göre İmam Muhammed, *ez-Ziyâdât*'ı kendi muhtasar eserleri olan *el-Câmi*'lerde zikretmediği meselelere ilâve şeklinde kaleme almış ve bu sebeple eser *ez-Ziyâdât* diye anılmıştır.

Bu açıklamalardan hangisi doğru olursa olsun değişmeyen nokta, *ez-Ziyâdât*'ın sistematik ve kapsamlı bir fıkıh eseri olmayıp bir tür çalışma notları şeklinde tasarlınmış olduğudur. *ez-Ziyâdât*'ın zâhirü'r-rivâye grubuna dahil edilmesi, o kapsamdaki diğer eserlerle birlikte Mâverâünnehir'e İmam Muhammed'in iki öğrencisi Ebû Süleyman el-Cûcânî ve Ebû Hafs el-Kebîr tarafından getirilmesinden ve bu eserler aracılığı ile Hanefî hukuk öğretisinin klasik yapısının teşekkül etmesindenidir. Mezhebin teşekkül ve olgunlaşma sürecinde Orta Asyalı Hanefî âlimleri İmam Muhammed'in bu eserleri üzerine pek çok çalışma yapmıştır. Bu şerh vb. faaliyetlerden nasibini alan *ez-Ziyâdât* üzerine Kâtib Çelebi'nin kaydettiğine göre on üç kadar şerh ve ihtisar gibi çalışma yapılmıştır. Buhara Hukuk Mektebi'nin önemli bir mensubu olan Muhammed b. İbrâhim el-Hasîrî mezhep doktrininin öğrenilmesini tanımlayan üç aşamalı sürecin üçüncü aşamasında okutulan kitaplar arasında *ez-Ziyâdât*'la birlikte *en-Nevâdir*'i ve *Uşûlü'l-fıkıh*'ı sayar (*el-Hâvî fi'l-Fetâvâ*, vr. 1^b-2^b). Bu aşamada fıkıh melekesi oldukça gelişen öğrenciler, bu son eserler aracılığıyla mezhebin kurucu görüşlerinden elde edilen ilkelerin (asıl) *ez-Ziyâdât* ve *en-Nevâdir*'deki görüşlerle irtibatını kurmayı öğrenirler. Gerçekten de nevâdir ve ziyâdât türü eserlerde sistematik olmayan bir şekilde serdedilen görüşlerin daha sistematik diğer eserlere nazaran tutarlı ve anlamlı bir biçimde okunması gerekli olup bu sebeple, Şemsüleimme es-Serahsî, Ebû'l-Usr el-Pezdevî, Ahmed b. Muhammed el-Attâbî ve Kâdîhan gibi *ez-Ziyâdât* şâirhlerinin her bir başlığın altında öncelikle bir asıl bulma çabaları dikkat çekicidir.

ez-Ziyâdât'ın günümüze ulaşan müstakil bir nüshası bilinmemektedir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bu adla kayıtlı nüshaların (Ayasofya, nr. 1385, vr. 338^b-405^a; Lâleli, nr. 946) orijinal *ez-Ziyâdât* olmayıp Sadreddin el-Ezraî'nin *ez-Ziyâdât*'dır (aş.bk.). Esasen *ez-Ziyâdât*'ın aslı günümüze ulaşmadığı gibi mevcut iki şerhte (Attâbî ve Kâdîhan) esas alınan metin de asıl kitabın sonraki bir âlim tarafından

ez-ZİYÂDÂT

elden geçirilerek fıkıh konularına göre yeniden düzenlenmiş bir versiyonudur. Çünkü orijinal metin fıkıh eserlerinin tertibi-ne uymayan, konuların gelişigüzel sıralandığı düzensiz bir derlemedir. Kâdîhan'ın şerhinin bir özeti olduğu söylenen (Zevzenî, vr. 54^b; Leknevî, s. 80; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 400), fakat Kâdîhan şerhinden metnin tahriri şeklinde ortaya çıktığı için *el-Müntehab* adıyla meşhur olan Kadî Ebû'r-Rebî Sadreddin Süleyman b. Ebû'l-İz Vüheyb el-Ezraî'nin *ez-Ziyâdât*'ı, bir nüshasının kenarındaki notta belirtildiğine göre (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1385, vr. 405^a) Memlûk Hükümdarı el-Melikü'l-Eşref'in emriyle *ez-Ziyâdât*'ın orijinal metnini inşa etmeyi hedefleyen bir çalışmanın ürünüdür ve bugün mevcut tek *ez-Ziyâdât* metnidir (nüshaları için bk. *ez-Ziyâdât*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1385, vr. 338^b-405^a; Lâleli, nr. 946; *Şerhu'z-Ziyâdât*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1555, 1556, 1666; *Muhtaşaru Şerhi'z-Ziyâdât*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 679, vr. 1^a-116^b; *Müntehabü Şerhi'z-Ziyâdât*, Süleymaniye Ktp., Çorlulu Ali Paşa, nr. 238, vr. 1-53; Yenicami, nr. 395, vr. 1-99).

Bununla birlikte Ebû'l-Usr el-Pezdevî'nin tek nüshası zamanımıza ulaşan *ez-Ziyâdât* şerhi sayesinde metnin orijinal tertibi de bilinmektedir. Zira bu şerhin dîbâcesinde, bir Hanefî âliminin *ez-Ziyâdât*'ın orijinal halini değiştirerek fıkıh sistematığına göre belirli bir düzene koyduğunu belirten Pezdevî kendisinin, şerhinde *ez-Ziyâdât*'ın orijinal tertibini koruduğunu belirtir (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1665, vr. 195^b). Gerçekten de Pezdevî'nin şerhiyle *ez-Ziyâdât* üzerine yapılan diğer çalışmalar karşılaştırıldığında Pezdevî'nin metninin "kitab" şeklinde herhangi bir ana başlık taşımadığı, "bab" başlıkları altında birçok konuya yer verildiği ve bu babların tertibinde herhangi bir konu sıralaması yapılmadığı (meselâ bey' veya ibadetlerle ilgili bir konu başta, ortada, sonda yer alabilmektedir), daha mürettep diğer çalışmalarda ise orijinal alt bölümlerin (bab) ana bölümler (kitab) altında bir araya getirildiği görülür. *ez-Ziyâdât*'ı sonradan düzenleyen kişinin koyduğu ana bölümler şunlardır: Salât, zekât, yeminler, nikâh, talâk, itâk, büyü, şüf'a, rehin, hibe, vekâlet, şahitlik, dava, ikrar, gasp, cinayet, vasiyet, kefalet, mezun, mükâtebe, siyer, avlanma.

ez-Ziyâdât'ın Pezdevî'den sonra Ahmed b. Muhammed el-Attâbî (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1709, 1710; Cârullah Efen-

di, nr. 677; Molla Çelebi, nr. 47, 48) ve Kâdîhan (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 974; Fâtih, nr. 1706, 1708) tarafından yazılan şerhlerinin pek çok nüshası kütüphanelerde mevcuttur. Kâdîhan'ın şerhi Abdullah Sevim tarafından doktora tezi olarak neşre hazırlanmıştır (*Kâdîhan'ın Şerhu'z-Ziyâdât Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 2002, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). Sadreddin el-Ezraî'nin inşa ettiği *ez-Ziyâdât* metni üzerine Muhammed b. Mahmûd ez-Zevzenî *Melâkû'l-ifâdât fi şerhi'z-Ziyâdât* adıyla bir şerh yazmıştır (bk. bibl., vr. 54^a-216^b; *ez-Ziyâdât* ve üzerine yapılan çalışmaların yazma nüshaları için ayrıca bk. Sezgin, I, 422-423). Gelenekte bilinmekle birlikte Serahsî'nin şerhi günümüze ulaşmamış görünmekte, fakat Serahsî *el-Mebsû't*'unda pek çok yerde imlâ yoluyla telif ettiği *Şerhu'z-Ziyâdât* adlı eserine atıfta bulunmaktadır (meselâ bk. *el-Mebsû't*, I, 252; II, 42). Şeybânî'nin *ez-Ziyâdât*'a yaptığı ekleri topladığı *Ziyâdâtü'z-Ziyâdât* adlı bir başka küçük eseri daha vardır. Bu risâle genellikle *ez-Ziyâdât* ile birlikte şerhedilmiş ve hemen onun şerhlerinin arkasına eklenmiştir. Günümüze *Ziyâdâtü'z-Ziyâdât*'ın Şemsüleimme es-Serahsî, Attâbî ve Pezdevî'ye ait olduğu sanılan üç şerhi ulaşmıştır. Bunlardan Serahsî ve Attâbî'ye ait şerhler basılmış, Pezdevî'ye nisbet edilen şerh yazma halindedir (bk. bibl.). *Ziyâdâtü'z-Ziyâdât* şerhlerinden anlaşıldığı kadarıyla metin yedi (Pezdevî'ye nisbet edilen şerh sekiz) babdan oluşan bazı ilâve meseleleri ele almak üzere yazılmış ve Kâtib Çelebi'nin de belirttiği gibi eser tamamlanamamıştır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 963).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû'l-Usr el-Pezdevî, *Kitâbü Şerhi'z-Ziyâdât*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1665, vr. 1^b-195^a; a.mlf., *Şerhu Ziyâdâtü'z-Ziyâdât*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1665, vr. 195^a-208^b; Serahsî, *el-Mebsû't*, I, 252; II, 42; a.mlf., *en-Nüket: Şerhu Ziyâdâtü'z-Ziyâdât* (Ahmed b. Muhammed el-Attâbî, *Şerhu Ziyâdâtü'z-Ziyâdât* ile birlikte, nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1406/1986; Muhammed b. İbrâhîm el-Hasîrî, *el-Hâvî fi'l-fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 402, vr. 1^b-2^b; Ahmed b. Muhammed el-Attâbî, *Şerhu'z-Ziyâdât*, Süleymaniye Ktp., Çorlulu Ali Paşa, nr. 185, vr. 1^b-166^b; a.mlf., *Şerhu Ziyâdâtü'z-Ziyâdât* (Serahsî, *en-Nüket* ile birlikte, nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1406/1986; Süleyman b. Vüheyb el-Ezraî, *Muhtaşaru Şerhi'z-Ziyâdât*, Süleymaniye Ktp., Çorlulu Ali Paşa, nr. 238, vr. 1^b-52^b; Ebû'l-Mefâhir Muhammed b. Mahmûd es-Sedîdî *ez-Zevzenî, Melâkû'l-ifâdât fi şerhi'z-Ziyâdât*, Süleymaniye Ktp., Çorlulu Ali Paşa, nr. 238, vr. 53^a-216^b; *Keşfü'z-zunûn*, II, 962-964; İbn Âbidîn, *Şerhu 'Ukûdi resmî'l-müftî (Mecmû'atü resâ'ili İbn 'Âbidîn içinde)*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dâru

ihyâi't-türâsi'l-Arabî), I, 9-52; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 80; Sezgin, *GAS*, I, 422-423; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 400; II, 140; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmî'u's-şürûh ve'l-havâşî*, Ebûzabi 1425/2004, II, 1013-1015; M. Murteza Bedir, *Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında 10.-13. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul 2010, s. 43-44.

MURTEZA BEDİR

ZİYÂDE

(bk. ZEVÂİD).

ZİYÂDETULLAH I

(زياده الله)

Ebû Muhammed Ziyâdetullah
b. İbrâhîm
b. el-Ağleb b. Sâlim et-Temîmî
(ö. 223/838)

Ağlebî emîri
(817-838).

172'de (788-89) doğdu. Kardeşi Ebû'l-Abbâs Abdullah'ın 6 Zilhicce 201'de (25 Haziran 817) ölümünün ardından Ağlebî emîri oldu. Ziyâdetullah'ın ilk altı yılı huzur ve sükûn içinde geçti. Daha sonra bazı isyanlar başladı. 207 (822-23) yılında İbnü's-Sikillîyye (Ziyâd b. Sehl) ayaklanıp etrafına topladığı kuvvetlerle Bâce şehrini kuşattı. Ziyâdetullah, İbnü's-Sikillîyye üzerine bir ordu göndererek onu Bâce'den uzaklaştırdı. İbnü's-Sikillîyye ve çok sayıda taraftarı öldürüldü. 208'de de (823-24) Ziyâdetullah'ın Kasreyn valisi Amr b. Muâviye el-Kaysî ayaklandı. Ziyâdetullah isyanı bastırmak için Kasreyn'i bir süre kuşattı. Amr b. Muâviye'ye ve iki oğlu Hubâb ve Sem'an'a eman verilerek kaleden çıkmaları sağlandı. Ziyâdetullah önce onları hapsetti, ardından da eman vermiş olmasına rağmen öldürttü. Aynı yıl Mansûr b. Nusayr et-Tunbüzi'nin Tunus'ta isyana hazırlandığı haberi gelince Ziyâdetullah, Muhammed b. Hamza kumandasında 300 kişilik bir süvari birliğini sevketti. Muhammed, Tunus'a vardığında Tunus kadısının başkanlığında kırk kişilik bir heyeti Mansûr'u itaate davet etmek için gönderdi. Mansûr emîre itaatten ayrılmadığını, heyetle beraber Muhammed b. Hamza'nın yanına ve ardından onun maiyetindekilerle birlikte emîrin huzuruna gidebileceğini söyledi. Ancak daha sonra Muhammed b. Hamza ve beraberindekileri üzerlerine bir baskın düzenleyip her taraftan kuşattı. Yapılan çarpışmada Muhammed b. Hamza mağlûp oldu; yanındakilerin pek çoğu